

УДК: 811.161.2'367.332

Годз Оксана Володимирівна
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
та іноземних мов,
Національна академія керівних кадрів
культури і мистецтв

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ ДВОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ ІЗ КОМПАРАТИВНИМ І СУПЕРЛАТИВНИМ ПРИСЛІВНИКОМ

У граматичних описах української мови двоскладні речення за морфологічним вираженням присудка традиційно поділяють на дієслівні та іменні [6, 14]. Термін «прислівникові речення» з'явився порівняно недавно. Ним названо двоскладні та односкладні речення з основною прислівниковою частиною відповідно складеного присудка та складеного головного члена односкладного речення [1, 94, 100].

Двоскладні прислівникові речення виокремлено на основі прислівникового складеного присудка, який ґрунтується на використанні прислівника в синтаксичній сфері дієслова, тобто у формально-синтаксичній позиції присудка. атрибутивного походження і кількісно-іменні сполуки. Дієслово-зв'язка служить для граматичного оформлення складеного іменного присудка, позначаючи синтаксичні категорії часу і способу, яких не має предикативне ім'я, а також узгодження в числі і особі (роді) [9, 161].

Прислівниковий складений присудок уперше виділено в «Курсі сучасної української літературної мови» Б. М. Кулика – підручнику для факультетів мови і літератури педагогічних інститутів. Його визначено як присудок, «виражений прислівником або прислівниковим словосполученням, що виступає в предикативно-атрибутивній функції в сполученні з дієслівною зв'язкою або без неї» і проілюстровано прикладами *Бійці були наготові; Всі додаткові пропозиції були до речі; Жити стало краще (Н. тв.); Вулиця справді на диво (Мирн.)* [9, 49]. У всіх наступних підручниках і посібниках із синтаксису української мови прислівниковий складений присудок не виокремлювали. Він з'явився лише в монографії І. Р. Вихованця «Нариси з функціонального синтаксису української мови», до того ж з короткою характеристикою: «Прислівниковий складений присудок утворюється в результаті транспозиції прислівників у синтаксичну сферу дієслова. Ця транспозиція здійснюється за допомогою аналітичних синтаксичних морфем, дієслівних зв'язок. Незмінний прислівниковий компонент «одієслівлюється» саме дієсловом-зв'язкою, найтиповішою з яких є зв'язка *бути*. Прислівниковий складений присудок функціонує за умови, якщо в позиції підмета виступає неозначена форма дієслова» [2, 71]. Саме виокремлення прислівникового складеного присудка дало підстави І. Р. Вихованцеві ввести термін «двоскладні речення з лексично вираженим прислівниковим складеним присудком» [1, 94, 96]. Відповідно до формального вияву предикативного зв'язку у двоскладному реченні, типів присудка і його морфологічної форми він поділив двоскладні речення на декілька основних класів, серед яких виділив речення з прислівниковим складеним присудком, що формуються предикативними прислівниками в поєднанні з дієсловами-зв'язками: *Йти стало важче* (Григор Тютюнник) [1, 96].

Теоретично обґрунтувавши виокремлення прислівникового складеного присудка і відповідно двоскладних речень із прислівниковим складеним присудком, І. Р. Вихованець докладно не окреслив семантичного прислівникового наповнення основної частини складеного присудка, не вказав на особливості його поєднання з дієслівними зв'язками, від чого принципово залежить обсяг поняття «двоскладне прислівникове речення». Останнім часом в українському мовознавстві К. Г. Городенська реалізує спробу визначити межі таких речень, спираючись на семантико-синтаксичну валентність їхнього предиката [4, 7]. Обираючи за основу випрацювані нею засади, ставимо за мету цілісно дослідити функціонально-семантичні типи двоскладних прислівникових речень у взаємозв'язку формально-граматичної та семантико-синтаксичної структури. Для її досягнення потрібно реалізувати такі завдання: 1) визначити семантичні типи прислівників, які можуть вживатися в дієслівній формально-синтаксичній позиції присудка двоскладних

прислівникових речень; 2) з'ясувати морфологічні категорії підмета, що пов'язується з прислівниковим складеним присудком; 3) виокремити й схарактеризувати функціонально-семантичні типи двоскладних прислівникових речень.

Найновішу спробу диференціювати семантичні групи прислівників за їхньою здатністю вживатися в дієслівній формально-синтаксичній функції присудка, зреалізовано в українському мовознавстві порівняно недавно [4, 110-114]. Вона ґрунтується на семантико-синтаксичній валентності предиката елементарних і неелементарних двоскладних речень, яка визначає семантичну зумовленість уживання неступеньованих і ступеньованих прислівників у ролі присудка, серед яких обставинні прислівники, означальні прислівники, прислівники способу дії, ступеньовані прислівники з первинною якісно-означальною семантикою, локативною, темпоральною семантикою та семантикою міри і ступеня.

Ширше проникають у формально-синтаксичну позицію присудка означальні прислівники [4, 42], які виражають ті відношення, що встановлюються внаслідок вживання лексичних значень прикметників у присубстантивній позиції, тобто придієслівний означальний прислівник функціонально аналогічний присубстантивному прикметникові [3, 303-304]. Первинною синтаксичною функцією означальних прислівників тепер вважають функцію прислівного, переважно придієслівного, некерованого другорядного члена речення [3, 299], на противагу обставинній функції цих прислівників у традиційній граматиці. Проникнення означальних прислівників у формально-синтаксичну позицію присудка можливе лише в неелементарних двоскладних реченнях, підмет яких виражений узагальнювальним займенниковим іменником *все (усе)* чи вказівними займенниковими прикметниками *це, те*. До того ж воно обмежене лексично, бо формально-синтаксичну присудкову функцію виконують переважно якісно-означальні прислівники з оцінним значенням, серед яких *важко, легко, погано, добре, складно, просто, дорого, дешево, неприємно, приємно, небезпечно, безпечно* та ін. [4, 111], пор.: *Красти погано* (В. Симоненко); *Дихати було важко* (Ю. Смолич); *Їздити було добре*; *Ходити стало легко*; *Жити було просто*; *Це – добре*; *Усе – складно*. Співвідносні із цими оцінними якісно-означальними прислівниками компаративи та суперлативи також переважають у присудковій позиції, пор.: *Їздити було важче*; *Ходити ставало легше*; *Жити стало краще*; *Дихати ставало легше*; *Працювати вночі було найважче*.

Типовою або сильною формально-синтаксична позиція присудка у двоскладному реченні є лише для компаративних і суперлативних прислівників міри й ступеня, на підставі чого їх пропонують кваліфікувати як аналітичні синтаксичні дієслова, а не як прислівники [5, 54]. Саме за формально-синтаксичною присудковою функцією компаративні прислівники зі значенням міри й ступеня відрізняються від обставинних та означальних. Ця синтаксична специфіка зумовлена їхньою семантичною особливістю, суть якої полягає в тому, що присудкові ступеньовані прислівники міри й ступеня подають кількісні характеристики істот чи предметів через зв'язок з іншими істотами чи предметами, а точніше вони лише констатують кількісну перевагу одних над іншими, тобто вони співвідносяться з предикатами кількості-відношення. Саме цей співвідносний спосіб формування кількісної характеристики предметів предикатами кількості-відношення спричинився до того, що вони відкривають, крім позиції суб'єкта кількості-відношення, позицію об'єкта кількості-відношення, або об'єкта порівняння, кваліфікованого ще як компаративний або суперлативний об'єкт [7, 89-92].

Формально-синтаксичну структуру двоскладного прислівникового речення репрезентує компаративний та суперлативний прислівниковий присудок, функцію якого виконують ступеньовані означальні прислівники та прислівники міри й ступеня.

Двоскладні речення з компаративним і суперлативним прислівниковим присудком є семантично неелементарними. Їх формально-синтаксична структура складається з підмета, вираженого інфінітивом, та присудка, експлікованого компаративним чи суперлативним якісно-означальним прислівником. Характерно, що в присудкову позицію компаративи та суперлативи потрапляють не самостійно, а за допомогою дієслівної власне-зв'язки *бути* в певній часово-особовій формі або напівзв'язки *ставати/стати*, напр.: *Давай з нами за компанію, – гукають, – разом веселіше буде йти!* (О. Гончар); *Втратити мужність – втратити все! Тоді краще було не родитись* (О. Гончар); *В сутінках важче було розгледіти обличчя, і Ляля бачила біля порога тільки накуману важкою хусткою голову та коротеньку спідничку* (О. Гончар); *Добре, що з тобою оце зустрілися на дорозі, – все веселіше буде йти* (О. Довженко); *Це мені найлегше уявити* (М. Руденко); *І усвідомлювати це в Києві найболючіше..* (В. Малик); *Найпростіше було ...не робити пересадок* (Ю. Щербак); *Йти стало легше*; *Дихати ставало важче*.

В українських народних прислів'ях та приказках, у художній літературі поширені речення, формально-синтаксична структура яких, окрім інфінітивного підмета та компаративного прислівникового присудка, складається ще з керованого другорядного члена речення на позначення об'єкта порівняння, вираженого інфінітивом та порівняльним сполучником *ніж/аніж*, зрідка – *чим, як*, іменником конкретної семантики, що в межах об'єктного значення співвідноситься з компаративним присудком або передає об'єктно-просторову та об'єктно-часову семантику, напр.: *Легше говорити, ніж зробити* (Укр. прислів'я); *Краще збрехати, як правду казати* (Укр. прислів'я); *Лучче дати, ніж взяти* (Укр. прислів'я); *Лучче брати, ніж позичати* (Укр. прислів'я); *Краще мені вмерти зараз отут-о, аніж слухати отакі слова!* (О. Довженко); *Землю розуміти тяжче, аніж людину* (М. Стельмах); *Краще загинути героєм, ніж жити рабом* (О. Довженко); *У місті жити легше, ніж у селі, можна собі скорше порадити* (О. Кобилянська).

Для формально-синтаксичної структури двоскладних прислівникових речень з інфінітивним підметом та присудком, вираженим прислівниковим суперлативом, позиція керованого другорядного члена речення з об'єктною семантикою є факультативною, напр.: *Сього жалувати – найгірше* (О. Кобилянська); *Готувати ці страви було найлегше*; *Малювати цю картину було найважче*; *Йти сьогодні до лісу найкраще*; *Критикувати найлегше*.

У формально-синтаксичній структурі двоскладних прислівникових неелементарних речень, підметову позицію яких заповнює інфінітив зі значенням руху, а в позиції присудка вживаються прислівникові компаративи з первинною якісно-означальною семантикою, також наявні керовані другорядні члени речення, що виражають значення вихідного й кінцевого пункту руху та шляху руху, напр.: *Плисти звідси туди значно легше*; *Бігти звідси краще*; *Їздити туди дешевше*; *Їхати з Вінниці до Києва через Житомир значно швидше*. Однак формально-синтаксична структура цих речень має свою специфіку, адже замість зв'язкового компонента *бути* в цих реченнях може вживатися тире, що надає їм спонукального характеру, напр.: *Бігати – краще!* *Плавати – швидше!* *Їздити – ліпше!*

Присудковий прислівниковий компаратив, зокрема *краще, гірше, ліпше* і под. у семантично неелементарному простому реченні може пов'язуватися й з іменниковим підметом, вираженим предикатним іменником. Формально-синтаксична структура таких речень передбачає й обов'язкову наявність другорядного члена речення, вираженого іменником зі значенням об'єкта порівняння та порівняльним сполучником *ніж/аніж*, зрідка – *чим* або *як*, напр.: *Лучче маленька рибка, як великий таракан* (Укр. прислів'я); *Лучче солом'яна згода, як золота зваба* (Укр. прислів'я); *Добрий собака краще, ніж зла людина* (Укр. прислів'я); *Лучче цнота в болоті, як не цнота в золоті* (Укр. прислів'я).

У двоскладних реченнях, у яких прислівники міри і ступеня виконують функцію присудка, підмет виражений нетиповою формою – формою родового відмінка, яку І. Р. Вихованець та інші українські мовознавці виокремили як другу форму морфологічного вираження підмета [5, 53-54]. Саме такий підмет у формі родового відмінка інші дослідники співвідносять із суб'єктом кількості-відношення [8, 18], який ще називають суб'єктом ступеньованої кількісної ознаки [7, 88], оскільки він пов'язаний з особливим морфологічним варіантом предиката кількості-відношення, так званим ступеньованим предикатом кількості-відношення [5, 54]. Ці предикати встановлюють кількісні характеристики предметів через зв'язок з іншими предметами, констатуючи кількісну перевагу одних над іншими. Завдяки такій своїй властивості вони відкривають, крім позиції суб'єкта кількості-відношення, позицію об'єкта кількості-відношення, або об'єкта порівняння [5, 54].

Двоскладні прислівникові речення з підметом у формі родового відмінка є елементарними. Їхня елементарність зумовлена, як зазначає К. Г. Городенська, двокомпонентною семантико-синтаксичною та формально-граматичною структурою таких речень. Семантико-синтаксичну структуру цих речень формують суб'єкт ступеньованої кількісної ознаки і об'єкт з такою ж ознакою, що має свої семантичні та морфологічні варіанти, які залежать від типу ступеньованого прислівника міри і ступеня: з компаративним прислівником уживається об'єкт порівняння, або компаративний об'єкт, із суперлативним прислівником – об'єкт виокремлення. У формально-синтаксичній структурі елементарного двоскладного речення з підметом у формі родового відмінка, що відповідає суб'єктній синтаксемі ступеньованої кількісної ознаки, і пов'язаного з присудком предикативним зв'язком, формою координації є валентно зумовлена позиція приприсудкового (прикомпаративного або присуперлативного) другорядного члена речення з об'єктною семантикою, пов'язаного з присудком сильним керуванням [5, 55], напр.: *Дерев менше за кущів*; *Жоржин більше від троянд*; *Дітей найбільше серед присутніх*. Другорядні члени з об'єктною семантикою таких двоскладних речень

характеризуються різними морфологічними засобами вираження, серед яких чільне місце належить знахідному відмінку з прийменником *за* і родовому відмінку з прийменником *від* (*од*), напр.: *Вишень більше за (від) слив. Зошитів менше за (від) книг*. Об'єкт порівняння в таких реченнях може приєднуватися і за допомогою порівняльного сполучника *ніж/аніж* чи сполучника *як*, що вживається порівняно рідко. Іноді об'єкт порівняння виражає і форма родового відмінка з прийменниками *відносно, стосовно, щодо* та форма орудного відмінка з прийменником *порівняно з*, напр.: *Споживачів більше, ніж води* (Голос України, 16.01.2009); *Стипендій більше, як робіт* (Голос України, 16.01.2009); *Метрів менше, як людей* (Україна молода, 14.02.2009); *Слив більше, ніж груш; Печива менше порівняно з фруктами*. Присуперлативні другорядні члени виражені за допомогою таких морфологічних засобів, як родовий відмінок із прийменниками *серед, з-поміж, з-посеред* [5, 56], напр.: *Атеїстів найбільше серед народів Азії та Африки* (Україна молода, 17.02.2009); *Яблук найбільше серед фруктів; Пролісків найбільше серед квітів; Підручників виявилось найменше з-поміж книг*.

Отже, двоскладні речення з прислівниковим компаративним та суперлативним присудком бувають елементарними і неелементарними. Їхня формально-синтаксична структура складається з підмета, який може бути виражений предикативним іменником, займенниковим іменником, інфінітивом, іменником у нетиповій формі родового відмінка та присудка, вираженого якісно-означальним прислівником, співвідносним із ним компаративом чи суперлативом та прислівником міри й ступеня. Ці прислівники транспоновані у присудкову позицію за допомогою зв'язки *бути* в певній часово-особовій формі та дієслівної напівзв'язки *ставати/стати*. У формально-синтаксичній структурі речень з прислівниковим компаративним присудком обов'язково наявний керований другорядний член на позначення об'єкта порівняння. У реченнях з інфінітивним підметом присудковий прислівниковий суперлатив керує другорядним членом речення з об'єктною семантикою факультативно. Двоскладні прислівникові речення з підметом у формі родового відмінка є елементарними, що зумовлено двовалентністю предикативних прислівників міри та ступеня. Формально-синтаксична структура таких речень є двокомпонентною.

Література

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
3. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
4. Городенська К. Г. Семантичні групи прислівників у синтаксичній сфері дієслова / К. Г. Городенська // Наук. часоп. Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова : зб. наук. пр. Сер. 10, Проблеми граматики і лексикології української мови / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2008. – Вип. 4 : До 175-річчя НПУ ім. М. П. Драгоманова. – С. 110–114.
5. Городенська К. Синтаксична сфера компаративних і суперлативних прислівників міри і ступеня / Катерина Городенська // *Ucrainica II. Soucasna ukrainistika. Problemy jazyka, literatury a kultury: Sbornik clanku.* – Olomouc : Univerzita Palackeho v Olomouci, 2006. – 1. Cast. – S. 53–58.
6. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. Просте речення: еквіваленти речення / П. С. Дудик. – К. : Наук. думка, 1973. – 288 с.
7. Костусяк Н. М. Категорія ступенів порівняння у граматичній системі української мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Костусяк Наталія Миколаївна. – К., 1998. – 223 с.
8. Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Межов Олександр Григорович ; Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 1998. – 208 с.
9. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.

References

1. Vykhovanets I. R. Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys / I. R. Vykhovanets – K. : Lybid, 1993. – 368 s.
2. Vykhovanets I. R. Narysy z funktsionalnoho syntaksysu ukrainskoi movy / I. R. Vykhovanets. – K. : Nauk. dumka, 1992. – 222 s.
3. Vykhovanets I. Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy / Ivan Vykhovanets, Kateryna Horodenska. – K.: Pulsary, 2004. – 400 s.
4. Horodenska K. H. Semantychni hrupy pryslyvnykiv u syntaksychnii sferi diieslova / K. H. Horodenska // *Nauk. chasop. Nats. ped. un-tu im. M. P. Drahomanova : zb. nauk. pr. Ser. 10, Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy / M-vo osvity i nauky Ukrainy, Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova.* – K., 2008. – Vyp. 4 : Do 175-richchia NPU im. M. P. Drahomanova. – S. 110–114.

5. Horodenska K. Syntaksychna sfera komparatyvnykh i superlatyvnykh pryslyvnykiv miry i stupenia / Kateryna Horodenska // *Ucrainica II. Soucasna ukrajinstika. Problemy jazyka, literatury a kultury: Sbornik clanku.* – Olomouc : Univerzita Palackeho v Olomouci, 2006. – 1. Cast. – S. 53-58.
6. Dudyk P. S. Syntaksys suchasnoho ukrainskoho rozmovnoho literaturnoho movlennia. Proste rechennia: ekvivalenty rechennia / P. S. Dudyk. – K. : Nauk. dumka, 1973. – 288 s.
7. Kostusiak N. M. Katehoriia stupeniv porivniannia u hramatychnii systemi ukrainskoi movy : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 / Kostusiak Nataliia Mykolaivna. – K., 1998. – 223 s.
8. Mezhev O. H. Subiektni syntaksemy u strukturi prostoho rechennia : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 / Mezhev Oleksandr Hryhorovych ; Volyn. derzh. un-t im. Lesi Ukrainky. – Lutsk, 1998. – 208 s.
9. Suchasna ukrainska literaturna mova. Syntaksys / [za zah. red. I. K. Bilodida]. – K. : Nauk. dumka, 1972. – 515 s.

Годз Оксана Владимировна, кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского и иностранных языков, Национальная академия руководящих кадров культуры и искусств

ОСОБЕННОСТИ ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ ДВУСОСТАВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ С КОМПАРАТИВНОЙ И СУПЕРЛАТИВНОЙ НАРЕЧНОЙ СКАЗУЕМОЙ

В статье теоретически обосновано выделение двусоставных наречных предложений на основе наречного составного сказуемого, установлено семантическое наречное наполнение основной части такого составного сказуемого в зависимости от валентности предиката двусоставного предложения, определены морфологическая экспликация их подлежащего, выделены типы двусоставных наречных предложений в украинском языке. Выяснено семантическое наполнение наречной части их составного сказуемого и морфологическое выражение подлежащего.

Ключевые слова: предикаты состояния, отнаречные дериваты-предикаты состояния, оценочные предикаты, односоставные наречные предложения, двусоставные наречные предложения, наречный составной главный член односоставного предложения, наречное составное сказуемое, подлежащее, субъект состояния.

Oksana Hodz, PhD in Philology, associate professor of the Ukrainian and foreign languages chair, National Academy of Managerial staff of Culture and Arts

FEATURES FORMAL SYNTACTIC STRUCTURE OF TWO-PART SENTENCES WITH THE COMPARATIVE AND SUPERLATIVE ADVERBIAL PREDICATE

In the article theoretically the separation of the two-member adverbial sentences on the base of the adverbial compound predicate is substantiated, the semantic adverbial filling of the main part of such compound predicate depending on the valence of the predicate of the elementary and non-elementary two-member sentence is established, the morphological meaning of the subject is defined, the types of two-member adverbial sentences in Ukrainian language are distinguished. The semantic filling of adverbial part of the compound predicate and morphological expression of the predicate is explored.

Key words: predicates of the state, adverbial derivatives and predicates, estimating predicates, two-member adverbial sentences, adverbial compound predicate, subject, subject of the state.

UDC: 811.111

Yuliya Demianova

PhD in Philology, associate professor of the
Ukrainian and foreign languages chair,
National Academy of Managerial Staff of
Culture and Arts

CURSING AS A PART OF CONFLICT SPEECH GENRE

This study surveys the peculiar characteristics of cursing speech acts in the Ukrainian language by examining different groups of examples. The article answers three questions concerning the role and functions of cursing in conflict talk; culture-bound peculiarities of Ukrainian curses; expressive means that are used to enhance the effect of a cursing utterance. Throughout the study it has been shown that the Ukrainian language is rich in curse expressions uttered in conflict situations as a sign of anger, hatred, irritation or unfair treatment. It has been proved that most Ukrainian curses are closely connected with country's culture, traditions, customs, history, mythology, superstitions, and religion. The article also suggests that communicative functions of cursing formulas are understood from the context in which they are said and are practically unlimited: they can vary from emotional and therapeutic to manipulative and influential. The major peculiarity of most Ukrainian curses is their expressiveness. To make a curse sound more persuasive a curser may